

УДК 159.922.4+173.5(477.83/.86+477.7)

Надія Галушка
(Одеса)

**ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЯК МЕТОД
МІЖПОКОЛІННОГО ТРАНСЛЮВАННЯ
ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
(на прикладі Опілля і Північно-Західного Причорномор'я)**

У статті розглянуто методи та принципи передачі етнокультурної інформації між поколіннями в контексті етнопедagogічного аспекту традиційної української культури. Емпіричний матеріал зібрано у двох регіонах – Опіллі й Північно-Західному Причорномор'ї.

Ключові слова: етнопедagogіка, методи виховання, регіональність, етнокультурна спадщина.

В статье рассмотрены методы и принципы передачи этнокультурной информации между поколениями в контексте этнопедagogического аспекта традиционной украинской культуры. Эмпирический материал собран в двух регионах – Ополье и Северно-Западном Причерноморье.

Ключевые слова: этнопедagogика, методы воспитания, региональность, этнокультурное наследие.

The article discusses the problem of the ways and principles of ethno-cultural information's transmission between the consecutive generations, in the context of ethno-pedagogical aspect of traditional Ukrainian culture. The empirical materials were collected in two different areas – Opillia and North-Western Black Sea Region.

Keywords: ethno-pedagogics, methods of upbringing, regionalism, ethno-cultural heritage.

Найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних, моральних цінностях свого народу, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Пізнання навколишнього світу починається з ознайомлення з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а згодом – з іноземними, сусідніми країнами. Тобто, від пізнання свого, рідного, національного – до пізнання чужого, багатонаціонального, світового.

У цій статті зосереджено увагу на двох регіонах компактного проживання українців – на Опіллі й Північно-Західному Причорномор'ї. Ці регіони заселяли в різний період, вони зазнавали демографічних змін та інонаціональних впливів, що позначилося на побуті, звичаях і традиціях місцевого населення.

Джерельну базу нашого дослідження становлять етнографічні відомості, зібрані під час власних польових досліджень у 2009–2012 роках в Одеській (Кодимський, Миколаївський р-ни) й Івано-Франківській областях (Рогатинський р-н).

Теоретичне та літературне підґрунтя становлять праці українських дослідників XIX–XX ст. З-поміж дослідників першої половини XX ст., які займалися питаннями етнопедагогіки українського народу, потрібно виокремити М. Грушевського, І. Франка, М. Дерлицю, П. Чубинського, Н. Загладу, чії роботи охарактеризовані теоретичною обробкою фактологічного матеріалу. Вони заклали методологічні основи для вироблення підходів до вивчення проблем статевої та вікової стратифікації, явищ дитячого побуту тощо. У 70–90-х роках XX ст. в українській етнографічній науці проблему дитинства порушували такі науковці, як М. Стельмахович, Н. Гаврилюк, Є. Сявков та ін. Етнографічне дитинознавство розвивалося в контексті фольклорних та етнопедагогічних студій. У дослідженнях регіональну специфіку висвітлено мало. Різноманітні вивчення питань етнопедагогіки на матеріалах Опілля і Північно-Західного Причорномор'я не проводили.

Уведення дитини у світ, соціалізація, закріплення у свідомості маркерів поведінки, звичаїв, традицій відбуваються за допомогою вербальної та невербальної інформації, що передається від старшого

покоління. Тобто, морально-етична, соціальна, етнічна сторони дитячої свідомості залежать від засобів передачі виховної інформації. У науковій літературі форми, методи, принципи її передачі прийнято відносити до народної педагогіки, або етнопедагогіки.

М. Стельмахович подав розгорнуте пояснення цих понять. Народною називаємо таку педагогіку, яку створив народ. Це система прийнятих у даній місцевості методів і засобів виховання, що передаються від покоління до покоління і засвоюються передовсім як певні знання, уміння і навички. Народна педагогіка належить до тих могутніх феноменів, що забезпечують збереження національного характеру, звичок і психології людини. Виховний ідеал, цілі, завдання, зміст, принципи і засоби народної педагогіки знайшли своє відображення і втілення в рідній мові, фольклорі, національних звичаях, традиціях, святах, обрядах, символах і різних видах народного мистецтва, у дитячих народних іграх та іграшках, у живій практиці трудового і сімейного виховання, у народних ремеслах і промислах, у родинно-побутовій культурі нашого народу.

Термін «народна педагогіка (педагогіка)» у науковий обіг увели К. Ушинський і О. Духнович. У вступному слові до «Народної педагогії» О. Духнович писав: «Людину представляють: натура, наука і звичай; природну схильність одержує людина від самої природи, що складає її характер, але науки і звичаї дають вправи і настанови або виховання» [цит. за: 3, с. 5].

Мету і зміст виховання визначає життя, конкретні умови життєдіяльності людини. Щоб жити, потрібно виробляти й відтворювати матеріальні й духовні цінності, переймати вміння та навички, якими не володіють діти. Для цього необхідно, щоб молоде покоління могло перейняти естафету життєдіяльності від старшого. Усе це приходить лише через виховання, єдність, наступність і спадкоємність поколінь, через міжпоколінну передачу інформації. Базуючись на досвіді старших поколінь, молодь удосконалює, збагачує знання, навички, уміння, необхідні для відтворення матеріальних та духовних цінностей, притаманних людству як у цілому, так і даному етносу зокрема. Такою є закономірність суспільного прогресу. Тому без виховання не може обійтися жодне суспільство.

Якщо визначати зміст виховання, спираючись на народну педагогіку, то це процес формування особистості й підготовки її до активної участі у виробничому, суспільному й духовному житті. У дещо вужчому, але конкретнішому вираженні зміст виховання в народній педагогіці охоплює формування морального обличчя, інтелектуальний і фізичний розвиток, прищеплення працьовитості й естетичних смаків. А також спрямований на піклування про здоров'я і фізичний розвиток дитини, передачу знань, трудових умінь і навичок, привчання до організації домашнього побуту, забезпечення професійної обізнаності в певній галузі виробництва, підготовку до сімейного життя, формування духовного світу.

Традиція (від лат. *traditio* – передача) – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і таке інше, що сформувалися історично й передаються від покоління до покоління. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони одночасно виступають і як результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків, і як незамінний виховний засіб. Через систему традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях.

У нерозривній єдності з традиціями побутують народні звичаї. Звичай – загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті народу, суспільної групи, колективу. Народна традиція своє виховне завдання розв'язує через регулювання духовних якостей індивіда, потрібних для правильної його поведінки. Звичай спрямовує поведінку кожної дитини на життєву стежку, прокладену старшим поколінням, вимагає обов'язкового виконання певних дій у кожній конкретній ситуації без особливої мотивації чи будь-яких духовних приписів, оскільки саме такі норми поведінки є звичними, загальноприйнятими [3, с. 43–44].

Усі аспекти виховного процесу охоплені узагальненою системою вимог, які регламентують підходи, методи, принципи діяльності в різноманітних життєвих і педагогічних ситуаціях. Таку систему вимог утілюють у собі принципи виховання. Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають

вимоги до змісту, організації і методів виховного впливу.

Процес виховання ґрунтується на системі таких принципів:

1. Цілеспрямованість виховання. Початком будь-якої діяльності, зокрема виховної, є визначення мети. Вихователь, відповідно до мети своєї діяльності, спрямовує виховну роботу. Маючи мету, він вчасно зможе побачити недоліки у вихованні, скоригувати виховний процес. Головна мета народної педагогіки – підготувати дитину до дорослого, незалежного життя, побудованого на праці. Увесь виховний процес базувався на залученні до роботи, залежно від вікової та статевої належності вихованця, а також на прикладі старшого покоління. Організація виховання на основі зв'язку з працею дорослих – єдиний шлях розв'язання найважливішого завдання народної педагогіки – залучення до соціального досвіду людей кожного нового покоління. Народна філософія розуміє працю як доцільну діяльність людини, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей. Завдяки праці розвиваються здібності людини, формуються її світогляд і моральне обличчя. Тому народна педагогіка незмінно додержується принципу виховання працею [3, с. 45]. Але в народі розуміли, що дитину не навчити, якщо вона не хоче, тому домашніми промислами оволодівали ті, кому було цікаво. Хто любляв ткати – допомагав батькам при роботі на верстаті, кому до вподоби було вишивання – прикрашав вишивкою рушники, одяг, постіль тощо (ЗМІ).

2. Поєднання виховного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів (єдність вимог сім'ї та громадськості у вихованні). Опіка з боку старшого покоління, спричинена недостатнім життєвим досвідом молодшої людини, має поєднуватися з ініціативою і самодіяльністю вихованця. Діяльність – трудова, пізнавальна, художньо-творча – розвиває соціальну активність, ініціативу [2, с. 20].

Виховний процес молодого покоління проходив під контролем двох соціальних структур – сім'ї та громади. Якщо в родині керівну роль у вихованні отримували батьки, зокрема мати, то в громадському вихованні могло приймати участь усе доросле населення. Дитина постійно була під наглядом старших, не обов'язково ро-

дичів, але це не означало повного контролю. Малеча наслідувала поведінку дорослих, їх звички через виконання різних трудових доручень (догляд за городом, худобою, відповідальність за молодших братів та сестер тощо)¹. Громада втручалася у виховання тільки при порушенні певних норм поведінки, наприклад, під час сільських гулянь або церковної служби. До загальних сільських танців дітей не допускали, хоча спроби долучитися до музичного дійства в дівчачому віком 7–12 років були. Старші парубки виводили неслухняних за межі танцювального майданчика (ЗМІ). Таку ж строгість виявляли до дітей, які не відповідно поводитися в церкві. Водночас дитина була вільною у виборі ігор, якими заповнювала своє дозвілля. Серед популярних – «свинки», «гарбузики», жмурки, «дучі», «кременці» тощо, які розвивали дитячу кмітливість, витримку, моторику².

3. Повагу до особистості дитини поєднували з розумною вимогливістю до неї. Повага до людини передбачає гуманне ставлення до неї. Виховне значення вимогливості полягає в тому, щоб стимулювати або припиняти, гальмувати певні вчинки дітей. Діти в українських селянських родинах росли в атмосфері взаємодопомоги та взаєморозуміння, але з ознакою строгості. Незважаючи на переважаючу слухняність у виконанні домашніх обов'язків, дитина могла допуститися помилки чи зробити шкоду у власному чи чужому господарстві. За такі дії на дитину чекало покарання, яке виражалося як у словесному, так і тілесному варіантах. У народі існувало правило: «Люби – як душу, а труси – як грушу», поряд із природною любов'ю застосовували і покарання. За дрібне порушення могли не карати, а тільки зробити зауваження, щось заборонити. При значному нанесенні шкоди, такої, як недогляд за худобою, залишення без догляду молодших братів та сестер, крадіжки тощо батьки могли побити³. Побиття дитини сприймалось як правильний метод у вихованні, але надмірне знущення громада засуджувала. Чужа людина не мала права вдарити дитину, можна було зробити словесне зауваження та розповісти про порушення батькам, які вибирали, за необхідності, метод покарання. Народна педагогіка опиралася на принцип, що діти повинні боятися «духу маминого

(батька)», тобто завжди слухатися своїх батьків (ГАД).

4. Урахування вікових та індивідуальних особливостей виховання. Принцип природовідповідності вимагає будувати процес виховання з урахуванням особливостей природи. Народ прагне і вміє враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини, забезпечуючи наступність виховного процесу. Суть цього педагогічного принципу полягає в тому, щоб виховний вплив на дитину відповідав її вікові, життєвому досвіду, силам і можливостям.

У народній виховній практиці розрізняють такі вікові періоди розвитку: новонароджений (від появи на світ до 10 днів), немовля (грудний вік) – від 10 днів до року, дитинство – від одного до 10–11 років, отрочество (підлітковий вік) – від 11–12 до 15–16 років, юність – від 16 до 20–21 року, дорослий вік – від 20–21 до 40 років, зрілий вік – від 40 до 55 років, літній вік – після 55–60 років. Від народження і до юності людина виховується в сім'ї, а потім, як правило, стає на самостійний шлях [3, с. 44].

Робота, якою навантажували підрастаюче покоління, відповідала їхньому розумовому та фізичному розвитку. Із 4 років селянські діти мали свої трудові обов'язки, від яких не відмовлялися. Із цього віку малеча доглядала за домашньою птицею, носила для дорослих воду в поле, відганяла горобців з «копанок» (ставки, де вимочували прядиво) тощо. Щороку обов'язків більшало. Хлопчики і дівчатка 6–8 років випасали по черзі худобу, доїли та доглядали її. Оскільки в цей час починалося навчання в школі, то випасання худоби відбувалося згідно черги, яку встановлювали самі діти, залежно від шкільної зміни. З 12 років підлітки могли отримувати трудову норму в колгоспі на рівні з дорослими, окрім цього, допомагати батькам по господарству. На Опіллі колгоспи засновували після війни, тому діти підліткового віку працювали на власному полі батьків або наймалися на роботу (обробка землі, випасання худоби, догляд за дітьми). Водночас навчалися домашнім промислам, зокрема ткацтву, вишиванню тощо⁴.

5. Систематичність і послідовність виховання. Ефективність виховного процесу залежить від послідовності, безперервнос-

ті педагогічних впливів на дітей. Ідеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного вихованця світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості. Оскільки дитина постійно перебувала під наглядом старших, то її педагогічний вплив не переривався. Дитина супроводжувала батьків у полі, у домі, на сільських гуляннях, у церкві, гостях. Молодше покоління хоч і було обмежене правилами поведінки, які не дозволяли сідати за стіл з дорослими, втручатися в розмову, але можливість споглядати, набиратися трудового та морального досвіду завжди була⁵.

6. Народність виховання. Воно передбачає єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання передбачає вивчення рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв усіх народів, які населяють Україну. Цей принцип виховання реалізовувався в контексті спілкування та вивчення рідної української мови, дотримання календарної обрядовості, звичаїв та традицій. Невід'ємним атрибутом усіх головних церковних свят були дитячі ігри, забави, участь в обрядах: коляда, щедрування, посівання, носіння вечери до своїх хрещених батьків (обряд, який притаманний Північно-Західному Причорномор'ю, але відсутній на Опіллі), розмальовування галунок, «калатання» в церковні дзвони тощо (ГПП; КНД). У зимовий період, коли зменшувався обсяг польової роботи, дорослі, особливо жінки, збиралися на віче, де були присутні й діти. Під час таких неформальних зібрань молоде покоління не тільки допомагало дорослим, але й слухало історії з минулого, вивчало народні пісні тощо. Така вербальна і невербальна (етнічна) інформація закріплювалася у свідомості дітей. Відтак передавалися від покоління до покоління традиції та звичаї українського народу. Завдячуючи нормам поведінки, дитина звикала дотримуватися правил поведінки значно раніше, ніж осягала їхню моральну суть [3, с. 43]. Педагогічна сила звичаю полягає в тому, що він (у дитячому віці) підсилюється фізіологічним виробленням певних умовних

рефлексів, які формують стереотипну поведінку. Завдяки їм нашому народу притаманні такі благородні людські якості, як любов до рідної землі, отчого краю і домівки, повага до батька й матері, світлої пам'яті своїх предків, до рідної мови, історії, відчуття належності до свого народу, прагнення пізнати, зберегти й передати його духовні надбання в спадок власним дітям, онукам, правнукам [3, с. 47].

7. Гуманність виховання. Гуманність означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил. Принцип гуманізму виявляється в гуманному ставленні до дітей, у застосуванні найдоцільніших засобів впливу на них («Діти – як квіти: полий, то ростимуть»).

Значення традицій у наш час полягає не тільки в тому, що вони надійно захищають національну самобутність кожного народу, але ще й у тому, що в несприятливих екологічних умовах вони орієнтують людину на одухотворення її виробничої діяльності. Традиції зберігають нашу історичну пам'ять. Знищення традицій неодмінно веде до морального, духовного, культурного й економічного занепаду. Нині, коли уклад життя змінюється настільки стрімко, що життєвий досвід батьків інколи стає непридатним для їхніх дітей, роль традицій особливо зростає [3, с. 45].

У процесі багатомісячної життєвої практики викристалізувалися провідні принципи української етнопедагогіки, які репрезентують сукупність основних вихідних положень та ідей, що визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій. Вони є переконаннями, нормою, правилом, якими керуються батьки з метою дійового впливу на своїх дітей.

Наукове дослідження польового матеріалу, зібраного на Опіллі й Північно-Західному Причорномор'ї, уможливило виявлення провідних принципів етнопедагогіки, що притаманні українцям даних регіонів: гуманізм, природовідповідність, зв'язок виховання із життям, виховання працею, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, систематичність і послідовність виховання, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи виховання.

Література

1. *Волкова Н.* Педагогіка : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
2. *Макаренко А.* Твори : в 7 т. – К., 1954. – Т. 4. – 524 с.
3. *Стельмахович М.* Українська народна педагогіка. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.

Список інформантів

- БГО – Байрак Галина Олександрівна, 1938 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
- БГІ – Брошкова Ганна Іванівна, с. Івашків Кодимського р-ну Одеської обл.
- ВГ – Войтина Ганна, 1919 р. н., с. Стрюкове Миколаївського р-ну Одеської обл.
- ГГП – Гайдай Галина Петрівна, 1930 р. н., с. Каховка Миколаївського р-ну Одеської обл.
- ГАД – Галай Анастасія Дмитрівна, 1926 р. н., с. Стратин Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.
- ЗМІ – Занудний Микола Іванович, 1937 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
- КНД – Казновська Ніна Дмитрівна, 1949 р. н., с. Баштанків Кодимського р-ну Одеської обл.
- МГМ – Марцінковська Ганна Михайлівна, 1928 р. н., с. Стратин Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

ОГО – Олійник Ганна Омелянівна, 1928 р. н., с. Івашків Кодимського р-ну Одеської обл.

ПГЮ – Палясна Ганна Юхтимівна, 1927 р. н., с. Івашків Кодимського р-ну Одеської обл.

ПКМ – Подульська Ксенія Михайлівна, 1939 р. н., с. Івашків Кодимського р-ну Одеської обл.

ТВМ – Тацієнко Варвара Меланівна, 1930 р. н., с. Стрюкове Миколаївського р-ну Одеської обл.

Примітки

¹ З польових матеріалів, зібраних автором у Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. (2011–2012).

² З польових матеріалів, зібраних автором у Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. (2011–2012).

³ З польових матеріалів, зібраних автором у Кодимському (2012) і Миколаївському (2009) р-нах Одеської обл., Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. (2011–2012).

⁴ З польових матеріалів, зібраних автором у Кодимському (2012) і Миколаївському (2009) р-нах Одеської обл., Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. (2011–2012).

⁵ З польових матеріалів, зібраних автором у Кодимському (2012) і Миколаївському (2009) р-нах Одеської обл., Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. (2011–2012).